

به بهانه یکم شهریور، خجسته زادروز «حسین علیزاده» شاهباز موسیقی ایران

از این سموم که بر طرف بوستان بگذشت عجب که بوی گلی هست و رنگ نسترنی

بیش از چهار دهه است که با موسیقی حسین علیزاده همراهیم. آثاری که هر یک بیانگر نگاه والای اجتماعی و هنری او به جامعه و موسیقی است. نغماتی که هر یک برای ما دنیایی از خاطره، شادمانی، لذت، غم و..... را در بر داشته، با آن ها زیسته ایم و بخش عمده‌ای از خاطرات موسیقی ما را رقم زده است. آثاری که هر یک به نوبه خود تحول و شوقی را در دوستداران موسیقی هنری برانگیخته است. هیچگاه نتوانسته‌ام به طور کامل احساسم را نسبت به او بیان کنم. احساسی را که هرچه زمان پیش می‌رود و هرچه او را بیشتر می‌شناسم، عمیق‌تر می‌شود. احترام به او، احترام به حقانیت فرهنگ و هنر کشورمان، احترام به موسیقی ایران، احترام به پایمردی و ایستادگی در برابر حجه‌های ضد فرهنگ و هنر، و احترام به شخصیت و فداکاری او در این ارتباط است. احترام به او، احترام به شخصیتی است که در قامت رفیق، تمام و کمال است.

این نوشتار، نه در خور ارزش‌های والای فرهنگی و هنری او و نه در خور تحلیل علمی آثارش است، فقط یادآور این نکته است که دوستش دارم و همیشه دوستش خواهم داشت.....

در این روزهای تلخ، پرماتم و نابسامان که هر روزمان با خبرهای جانسوز، دردناک و ناگوار از جای جای میهن آغاز و به پایان می‌بریم، آنچه ره توشه‌ی ماست، امید است. درس بزرگی که از او فرا گرفته‌ایم.....

به کجاها برد این امید ما را؟

..به هوایت همه جا در همه حال

به امیدی بگشایم شب و روز، پر و بال

زادروزش خجسته و مبارک، از آن روزهایی است که شادمانی را دوباره به یادمان می‌آورد. اول شهریور....

گل در بر و می در کف و معشوق به کام است سلطان جهانم به چنین روز غلام است

گو شمع میارید در این جمع که امشب در مجلس ما ماه رخ دوست تمام است

در مذهب ما باده حلال است ولیکن بی روی تو ای سرو گل اندام حرام است

سر آغاز

هفتادمین سال تولد «حسین علیزاده» آهنگساز، موسیقی دان، نوازنده و مولف جریان ساز، خلاق و بدعت گذار معاصر خجسته و مبارک باد. علیزاده در پرونده کاری خود فعالیت های هنری ارزشمند و بی نظیری را در آهنگسازی و اجرا ثبت کرده است، اما نگاه ویژه او به مبحث آموزش، یکی از تاثیر گذارترین و مهمترین فعالیت های وی را که حدود پنج دهه با کوشش و ممارستی بی نظیر از کانون پرورش

فکری کودکان و نوجوانان آغاز شده است و همچنان ادامه دارد، رقم زده است. اهتمام به موضوع آموزش، برنامه ریزی آموزشی و انتشار کتاب های آموزشی همچنان از اولویت های کاری اوست.

تاکنون مجموعه های آموزشی ارزشمندی از این هنرمند شاخص به صورت کتاب و آلبوم منتشر شده است که می توان به دوره مقدماتی آموزش سه تار، دوره متوسطه آموزش سه تار، بوسه های باران (شامل تصانیف ساخته او)، مثنوی در دستگاه های موسیقی ایران، پارتیتور نی نوا، و مهم ترین مجموعه های آموزشی وی تحت عنوان «ده قطعه برای تار» که تاکنون شش جلد آن منتشر و چندین بار تجدید چاپ شده است و دو جلد دیگر آن نیز به پایان رسیده و آماده انتشار است، آلبوم های دستور مقدماتی تار و سه تار (جلد ۱ و ۲) و ردیف میرزا عبدالله (اجرا با سازهای تار و سه تار) و ردیف مقدماتی تار و سه تار، اشاره کرد.

مجموعه ی کتاب های «ده قطعه برای تار» شامل آثاری شاخص برای این ساز پر اهمیت موسیقی ایرانی است. این مجموعه ها علاوه بر قطعاتی در فرم های رایج در موسیقی ایران، شامل تمرین های مختلف، ضربی های متعدد در دستگاه ها و آوازهای ایرانی و قطعاتی با برداشت آزاد و فیگوراتیو از موسیقی دستگاهی و موسیقی نواحی مختلف ایران است. بی اغراق می توان این مجموعه ها را از برترین رپرتوار آموزشی و اجرایی ساز تار در تاریخ موسیقی ایران دانست.

بخش عمده ای از این آثار شامل چهار مضراب ها است. در نوشتار زیر ضمن معرفی این فرم، به بررسی اجمالی و مشخصات کلی آثار حسین علیزاده در قالب چهار مضراب پرداخته شده است. هنوز بسیاری از آثار این هنرمند شاخص در فرم های گوناگون موسیقی ایرانی، نت نگاری و انتشار نیافته است که تعداد قابل توجهی از آنها در فرم چهار مضراب است. این یادداشت در محدوده آثار منتشره از ایشان نوشته شده است.

چهار مضراب

از فرمهای بسیار مهم موسیقی دستگاهی ایران؛ فرمی سازی، دارای ریتم مقید که بیشتر در تقارن های ریتمیک ۶/۸ و ۶/۱۶ اجرا می شود. همانگونه که از نام چهار مضراب مشخص است، این فرم در ابتدا مربوط به سازهای مضرابی بوده و بعدها در سایر سازها نیز متداول شده است. چهار مضراب می تواند در یک دستگاه به صورت مفصل و با اشاره به گوشه های مهم و شاخص یک دستگاه و یا با تمرکز بر یک گوشه از دستگاه ساخته و اجرا شود.

چهار مضراب از سرعت اجرایی بالایی برخوردار و متشکل است از:

- پایه (الگوی ریتمیک مشخص در چند میزان) که در بین جملات اصلی قطعه اجرا می شود.
- جمله ای ثابت که به صورت ترجیع بند و یا موخره در قسمت های مختلف قطعه اجرا می شود.
- جملات اصلی که با توجه به سلیقه نوازنده در گوشه های مختلف یک دستگاه یا آواز اجرا می شود.

چهار مضراب می تواند به صورت بداهه و یا از پیش آهنگسازی شده توسط یک نوازنده یا به همراه ساز کوبه ای و یا ترکیبات مختلف سازی اجرا شود. در برنامه موسیقی، اجرای چهار مضراب جایگاه ویژه ای داشته، آمادگی، توانایی و تسلط گروه یا نوازنده را نشان می دهد.

بسیاری از چهار مضراب ها، هم به عنوان قطعه اجرایی و هم به عنوان قطعاتی منسجم برای تمرین کاربرد داشته و دارند. چهار مضراب ماهور اثر غلامحسین درویش (درویش خان، تدوین ابوالحسن صبا) و چهار مضراب نوا، مجلسی - حسینی از نمونه های بسیار ارزشمند در این فرم هستند.

در باره ریشه لغوی چهار مضراب، استادان و کارشناسان فراوانی از جمله روح الله خالقی، برونو نتل، داریوش صفوت، فرهاد فخرالدینی، ژان دورینگ و... نظر داده اند و فصل مشترک همه این نظرها این است که: الگوی مضرابی این قطعات چهار تایی بوده است (نواختن مضراب روی سیم های سفید، زرد و بم در سازهای تار و سه تار). در همین راستا توجه به نام های سه مضراب و دو مضراب نیز قابل تامل است.

با توجه به اینکه موسیقی سازی قدمت کمتری نسبت به موسیقی آوازی دارد، بدیهی است که فرم چهار مضراب از سابقه و تاریخچه کمتری نسبت به تصنیف و قطعات مشابه، برخوردار است. چهار مضراب های قدیمی و چهار مضراب های ردیف، از نظر زمانی کوتاه تر و از جملات کمتری برخوردار هستند و در اجراهای قدیمی، چهار مضراب های کوتاهی در ابتدا و پیش از ساز و آواز اجرا می شده است. همچنین در ردیف های موجود، دستگاه با چهار مضراب آغاز و یا در گوشه های مختلفی از دستگاه چهار مضراب اجرا می شود. با رایج شدن فرم پیش در آمد و اجرای آن در آغاز برنامه های موسیقی، جایگاه چهار مضراب به عنوان فرم و قطعه ای مستقل، در میان اجراهای موسیقی تثبیت شد. در ردیف موسیقی دستگاهی ایران روایت موسی معروفی، دستگاه های چهار گاه، همایون و نوا و در روایت نورعلی برومند دستگاه های سه گاه، همایون و نوا با چهار مضراب آغاز می شوند. همچنین دستگاه راست پنجگاه به روایت اسماعیل قهرمانی نیز با چهار مضراب آغاز می شود. به جز این موارد در بیشتر دستگاه ها و بعضی از آوازاها چهار مضراب هایی با تمرکز بر یک گوشه خاص اجرا می شود. در ردیف های ابوالحسن صبا نیز، با توجه به سنت قدیم موسیقی ایران، چهار مضراب در ابتدای هر دستگاه قرار گرفته و از ساختاری بسیار منسجم برخوردار است. فرم چهار مضراب بعدها در آثار استادان موسیقی، مدون تر، با بسط و گسترش طولانی تر و با تکنیک های پیچیده تری در مضراب گذاری و جمله بندی، نسبت به چهار مضراب های قدیمی، ساخته شده که می توان به آثار علی اکبر شهنازی، علینقی وزیری، ابوالحسن صبا، حبیب سماعی، عبدالحسین شهنازی، فرامرزپایور، جلیل شهناز و... اشاره کرد. علینقی وزیری، ابوالحسن صبا و حسین یاحقی فرم چهار مضراب را در سازهای آرشه ای به حد اعلا رسانده و این مهم را در ساز پیانو مشیر همایون شهردار و مرتضی محجوبی به انجام رساندند. محمدرضا لطفی، موسیقیدان جریان ساز معاصر از حسین علیزاده و پرویز مشکاتیان به عنوان احیا کنندگان فرم اصیل چهار مضراب در دوره ی معاصر نام برده است.

چهار مضراب در آثار حسین علیزاده

توجه ویژه به موسیقی سازی و ساخت آثار متعدد با این رویکرد از ویژگی های آثار حسین علیزاده است. پیش از این در یادداشت دیگری تحت عنوان (در رهاندن موسیقی از غیر کلام) به این موضوع پرداخته شده است.

با نگاهی اجمالی به آثار حسین علیزاده در فرم چهار مضراب می‌توان به نکات زیر اشاره کرد:

۱- پیچیدگی ریتمیک و پیروی ریتم از جمله بندی ملودیک از خصوصیات ویژه و مشخصه های خاص در این قطعات است. در مقایسه با نمونه های قدیمی تر، ضمن پیروی از شکل کلی ریتم در چهار مضراب، این قطعات از گردش و تنوع ریتمیک ویژه و قابل تاملی برخوردارند. سیال بودن ریتم در این قطعات از ویژگی های خاص و به دور از قالب های ریتمیک با تکرار های متعدد است. تنوع در الگوهای ریتمیک و تغییر ریتم باعث شده است قطعات از تحرک و شادابی خاصی بهره مند باشند.

۲- نگاه عمیق، آزاد و غیر کلیشه ای به گوشه ها و فرازهای مختلف در هر دستگاه یا آواز، در ملودی پردازی، باعث شده است که تنوع ملودیک این قطعات از انسجام، پیوستگی و زیبایی شناسی خاصی بهره مند باشد.

۳- بسط و گسترش استفاده از مختصات گوشه هایی که کمتر مورد توجه قرار می گیرند از دیگر خصوصیات بارز این قطعات می باشد.

۴- با توجه به پیچیدگی مضراب گذاری و نیاز به تکنیک اجرایی قوی، تمامی قطعات در جایگاه تمریناتی برای بالا بردن تکنیک اجرایی نوازندگان از اهمیت بسیار ویژه ای برخوردارند. از آنجا که بسیاری از تکنیک های استفاده شده در این قطعات از ابداعات شخصی آهنگساز است، علائم خاصی نیز برای این تکنیک ها در نظر گرفته شده است.

۴- توجه خاص به دستگاه ها و آوازهایی از ردیف موسیقی دستگاهی ایران که در طول زمان به آنها توجه کمتری صورت گرفته است.

۵- با توجه به اینکه ساخت این قطعات در یک بازه زمانی در حدود سه دهه انجام گرفته است، هر یک از این قطعات بیانگر احوالات شخصی آهنگساز در مقطعی خاص می باشد.

۶- اعتقاد کامل دارم که این آثار ادامه روند منطقی، هوشمندانه و خلاقانه ی استادان ماقبل اوست. آثاری که با نگاه غیر منجمد و غیر کلیشه ای به ردیف موسیقی دستگاهی ایران، جمله پردازی ملودیک و مواجهه با ریتم، با چاشنی احساس عمیق و شناخت او از هنر، زیبایی شناسی و اجتماع به ثمر رسیده اند.

بدیهی است که بررسی دقیق و جامع هر یک از این آثار در محدوده این نوشتار نیست و باید توسط متخصصین مرتبط صورت پذیرد.

توضیح:

برای آگاهی و مطالعه بیشتر درباره فرم چهار مضراب و سوابق و ریشه های تاریخی این فرم به نوشتار دکتر بابک خضرائی در سایت دایره المعارف بزرگ اسلامی و یا دایره المعارف ویکی پدیا مراجعه فرمایید.

چهار مضراب ها

شماره قطعه	دستگاه/ آواز	منبع ده قطعه برای تار	تقارن ریتمیک	متر و نوم
۱	راستپنجگاه	جلد ۱	۶/۱۶	♩. = ۱۶۸
۲	ماهور	جلد ۱	۶/۱۶	♩. = ۱۶۸
۳	بیات ترک	جلد ۲	۶/۱۶ و ۱۵/۱۶	♩. = ۱۳۸
۴	نوا	جلد ۳	۱۲/۱۶	♩. = ۱۲۶
۵	راستپنجگاه	جلد ۳	۶/۸	♩. = ۹۶
۶	ابوعطا	جلد ۳	۶/۱۶	♩. = ۱۳۲
۷	چهارگاه	جلد ۳	۶/۸ و ۹/۸	♩. = ۷۲
۸	بیات ترک	جلد ۴	۱۱/۱۶	♩. + ♩. = ۴۰
۹	افشاری	جلد ۴	۷/۱۶-۸/۱۶-۴/۱۶-۶/۱۶	♩. + ♩. = ۴۸
۱۰	نوا	جلد ۴	۱۰/۱۶	♩. + ♩. = ۴۰
۱۱	سرمست (ابوعطا)	جلد ۵	۱۲/۱۶-۶/۱۶	♩. = ۱۲۸
۱۲	راستپنجگاه	جلد ۵	۱۲/۸-۶/۸	♩. = ۹۲
۱۳	مخالف (سه گاه)	جلد ۶	۱۲/۱۶	♩. = ۱۰۰
۱۴	افشاری	جلد ۶	۱۲/۱۶	♩. = ۱۲۰